

PHIL 103 FELSEFE

İnsanı tanımak için bir takım yol ve yöntemler bulunmaktadır. Bu yollardan biri onun düşünümsel faaliyeti sonucu ortaya koyduğu ürünlere bakmak, onları anlamaya çalışmak ve anlamak için onları çözümlenektir. Bu faaliyet çaba gerektiren uzunca sayılabilecek bir süreçtir. İnsan, “kültürel-intellektuel” diye adlandırılabilen bir faaliyet sonucu edindiği kazanımları, bizzat kendisi de bir kültürel-intellektüel edinim olan dil aracılığıyla kendisinden sonra gelecek kuşağa emanet etmek üzere aktarır. İşte bu aktarılan öğelerin bir kısmı beş duyuya konu olan “somut” öğelerdir, bir kısmı da beş duyuya konu olmayan ama insan tarafından “bir türlü” bilinen somut olmayan öğelerdir. İnsanın yaptığı ve tüm evrende uygulanmadığı bir “entity” bulunmayan anlamına “tüketici” (exhaustive) olan ilk ve büyük ikiye “bölme” (“dikotomi”) sonucu elde ettiği “doğa” ve “zihin” sferinden zihin, “kavram”larla, onları bir takım yasalara uygun olarak bir araya getirir, birleştirir ya da ayırır. İşte bu eylemin adı “düşünme”dir. Kavramla, kavram kullanılarak zihin tarafından yapılır. Felsefe düşünmedir. Daha sonra zihin sahibi, kendi isteğine göre bu birleştirme veya ayırmayı başka bir zihine veya zihinlere aktarır. Bu aktarma, aktarmaya katılan zihinlerdeki ortak kavramlarla olur. Yani “kavram” hem bireysel düşünmede hem de toplumsal düşünmede gereklidir. Kavramsız ne düşünme mümkündür, ne de düşünülmüş bir şeyin aktarımı mümkündür.

Felsefe düşünmedir, ama her düşünme felsefe değildir. Bunun tabii sonurgusu insanın kazanımları içinde felsefe yanında, ona ek olarak başka bir takım “düşünme”leri bulunduğudur. Nitekim öyledir. Bilim, sanat, din, hukuk, ahlak, spor, edebiyat, resim, müzik, şiir, tiyatro, horoz dövüşleri, box maçları, gladyatör dövüşleri, vbg. hemen akla geliverecek “insani” –veya “beşeri”- faaliyetler olarak felsefenin yanında insan eylemleri kategorisinde bulunmaktadırlar, ve bunlar, yani bu eylemler belli bir “düşünme”yi tazammun ederler, ihtiva eder içlerinde bulundururlar (implication).

Felsefeyi üç ana dal altında incelemek genellikle uygulanan ve pratik olarak işe yarayan bir yordamdır. Biz de felsefeyi üçe ayıracağız ve bu ayırma “propedeutik” olarak mantık disiplinini ekleyeceğiz ve dil felsefesini de eklemek isteyen bu isteğinde haklı bulunduğumuzu beyan edeceğiz.

Felsefe şu şekilde sınıflanabilir:

1. Varlık felsefesi,
2. Bilgi felsefesi,
3. Değer felsefesi.

Ek:

Mantık, ve Dil felsefesi.

AAA. Varlık Felsefesi.

1. Varlık kuramlarının temel kavramları.
2. Varlık kuramının temel soruları.
3. Varlık kuramının temel sorunları.

Varlık felsefesi nedir?

Parmenides “Varlık vardır, var-olmayan var değildir” demişti. Hareketsizdir, varlığa gelmez, varlıktan gitmez, küre şeklindedir, kesiksizdir, değişmez.

Herakleitos demişti: “Varlık diye bir şey yoktur, var dediğimiz şey oluşur”. Esas değişmedir, sabit kalan bir şey yoktur.

Daha sonraki düşünürlerin çabaları sonucu anladık ki Parmenides “Değişmeyende değişen”i, Herakleitos “Değişende değişmeyen”i arıyormuş.

Varlık felsefesi konuları olan bu problemler daha başka filozoflar tarafından araştırma konusu edilmiştir. Doğa Filozofları, Sokrates, Platon ve Aristoteles’ten geçerek bazı problemler eklenerek bazı problemler elenerek Descartes’a ve “Esse est percipii” deyen Berkeley’e kadar gelmiş ve bazan ontology, bazan theology ve bazan metafizik adıyla varlıkla ilgilenilmiştir. Bazan konu olan, bazan konu eden, özne veya nesne, öne çıkarak geniş bir yelpaze şeklinde varlık’ın madde olduğu, tin olduğu, atom olduğu, idea olduğu, suret olduğu, suret artı madde olması, ve nihayet --imkan olarak nihayet zamansal yaklaşım olarak değil—varlık diye bir şeyin var olmadığı, var olmuş olsa bile bilinemeyeceği, .. ileri sürülmüştür.

Varlık felsefesi yadsımlar suretinde bile olsa devam etmektedir. Edecektir.

BBB. Bilgi felsefesi nedir?

1. Bilgi kuramının temel kavramları.
2. Bilgi kuramının temel soruları.
3. Bilgi kuramının temel problemleri.

Bilgi kuramının en başta ve her sorudan önce soracağı şudur: Bilgi diye bir şey mümkün müdür? Filozofların bilginin imkânı problemi adıyla andığı problem budur. Daha sonra gelecek olan problem bilginin kaynağı problemidir. İlk soruya olumlu cevap alırsa sonraki soruya vereceği cevaba göre Rasyonalist, veya Empiricist, veya Criticist, veya Sezgici, veya Otoriteci, .. görüşe sahip olur.

Bu sorulardan sonra gelecek soru bilgi ile bilgi konusunun birbirine göre durumu hakkında olacaktır. Bu problemin filozoflar arasındaki adı “Bilginin doğruluk kriteri” meselesidir.

CCC. Değer felsefesi nedir?

Bilim yalnızca olgularla ilgilenir. Oysa insan sadece olgulardan ibaret bir “yaratık” değildir. Olguya ek olarak değerleri, anlamları, idealleri ve amaçları vardır. Kendi üzerine katlanma özelliği ve ayrıcalığı olan ve insana has bir yeti olan düşünce bunlar üstüne

düşünür, düşünebilir. Bu düşünce sonucu ulaşacağı bilgi bilimlerin bilgilerinden farklıdır. Bu bilgi, insanın ne olduğu bilgisi, insan hayatının anlamı ve değerine ilişkin derin bilgidir ve okullarda bize öğretilen bilgilerden farklıdır. Okullardan alınmaz. Öğretim kurumlarında “satılmaz”. Bu bilgi, Homeros’un deyişiyle “korku ve saygı uyandıran” “Büyük” Parmenides’in Ksenophanes’in derslerini dinleyip aradığı ruh dinginliğini Pythagorasçı yoksul fakat olgun Ameinias’ta bulmasına benzer. Doğada bulunmayan insanın doğaya kattığı bir “nen” (şey) olan değer problemiyle uğraşan iki disiplin bulunmaktadır. Biri davranışları konu alan Ahlak, diğeri “güzellik”i konu alan estetik. Böylece bilimin ele almadığı iyi veya kötü, güzel veya çirkin gibi değerleri ele alan ve genel olarak değerler felsefesi (axiology) adıyla anılan disiplinlerin varlık gerekçeleri ortaya çıkmaktadır.

BİLGİ SORUNU

Bilgi sorunu daima felsefenin konusu olmuştur. Daha eski Yunan felsefesi döneminde Sokrates'te, Platon'da, Aristoteles'te bilgi sorununun ele alındığını görürüz. Ancak, Yeni Çağ'da J. Locke (1632-1704), Descartes (1595-1650)'ın ve D. Hume (1711-1776)'un çalışmalarıyla bilgi konusu, bilgi kuramı adı altında bağımsız bir felsefe dalı olur. Sözcük karşılığı, bilgi bilimi olan “epistemoloji”ye bilgi felsefesi ya da bilgi kuramı da denir. Epistemolojinin konusunu; bilginin imkânı, bilginin doğruluğu, doğru bilginin ölçütleri, bilginin kaynağı ve bilginin sınırları ile ilgili araştırmalar oluşturur. Epistemoloji ya da bilgi kuramı; varlık felsefesi ve değer felsefesi ile birlikte felsefenin üç temel araştırma alanını oluşturur. Bilgi, bir bilinç olan özne (süje) ile onun yöneldiği, algıladığı, düşündüğü bir nesne (obje) arasında meydana gelen bir ilişkidir. Bilgi olayında bir bilincin (süje) ve bir nesnenin varlığı zorunludur. Bilgi problemi sozkonusu olduğunda ne objesiz bir süje olabilir, ne de süjesiz bir obje olabilir.

Böyle bir bilgi ilişkisi, içinde bilgi kuramı ile ilgili (epistemolojik) çeşitli sorunları saklar. Bunların en başında, bilginin doğru olup olmaması sorunu gelir. Bilgi, objesini doğru olarak yansıtır mı? Bildiğimizi söylediğimiz bir varlığı gerçekten bilebilir miyiz? Bilgimiz doğru ve kesin bir bilgi midir? Eğer bilgimiz doğru bir bilgi ise, bu doğruluğun ölçütü nedir? Ancak, bilgi teorisinin konusunu yalnız bu sorular oluşturmaz. Bilgi nasıl meydana geliyor? Bilgiyi meydana getiren etkenler nelerdir? Bunlar da bilgi teorisinin, yani epistemolojinin araştırdığı temel sorulardır.

Bilgi Kuramının Temel Kavramları

Bilgi kuramı, bir felsefe dalı olarak, araştırmalarını kendine özgü kavramlarla ifade eder. Bunlar, süje (bilinç, ben), obje (araştırılan nesne), doğru bilgi, gerçek, hakikat (doğruluk) ve temellendirme gibi kavramlardır.

Bilgimizin güvenilir bir bilgi olması için, bilincimizin ilgi alanı içine giren objenin 'gerçek' olması gerekir, Eğer bir bilgi 'gerçek'in bilgisi ise, ancak bilgi değerine sahip olabilir. O halde 'gerçek' nedir? "Elimle tuttuğum kalem 'gerçek'tir." diyorum. Kalemin gerçekliğini bana algılarım sağlıyor. Bu nedenle kalemin gerçekliğinden şüphe etmem ve onun bilincimin dışında var olduğunu kabul ederim. Böyle bir gerçeklik anlayışına çocuksu gerçekçilik (naiv realizm) denir. Bütün deneysel bilgilerimizin temelinde bu çocuksu gerçekçilik anlayışı bulunur.

Bilgi, özellikle bilimsel bilgi, “gerçekliğin bilgisi”dir diyoruz. Ama, şimdi şu soru sorulmalıdır; "Böyle bir bilgi doğru (hakiki) bir bilgi midir?" Yine yukardaki örneği alırsak "Elimde tuttuğum nesne kalemdir." bir deneysel (empirik) önermedir. Bu önermenin doğruluğunu görme ve dokunma algılarımla denetlerim. Yine "Bugünü günlerden

Cuma'dır." önermesi de empirik (deneysel) bir önermedir. Bu önermenin doğru olup olmadığını takvime bakarak denetlerim. Şu halde deneysel önermelerin ve bilgilerin doğruluğu, deneylerimizle kontrol edilebilirler.

Ancak, bizim bütün bilgilerimiz empirik (deneysel) bilgiler değildir, rasyonel (akla dayalı) bilgilerimiz de vardır, matematiğin ve mantığın bilgileri gibi. Bunlar akla dayalı oldukları, deneyden doğmadıkları için, onların doğrulukları deney ile kontrol edilemez; aklın özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı yasalarına göre denetlenebilirler. Bilginin, bilen özne ile bilinen nesne arasında kurulan bağ sonucunda ortaya çıkan ürün olduğunu söyledik. Burada; bilen özne ve bilinen nesne olmak üzere iki öge vardır, doğruluk; bu iki öge arasında kurulan bağ sonucunda, bir ürün olarak ortaya çıkan bilgiye ait bir özelliktir. Bilen öznenin ve bilinen nesnenin doğruluğundan söz edilemez. Çünkü doğruluk düşüncelerin, yargıların, önermelerin bir özelliğidir. Sadece önerme olarak ortaya konulan İfadeler doğru ya da yanlış olabilir. Buna göre doğru bilgi; önerme biçiminde ortaya konulan ifadenin nesnesine uygunluğu demektir.

Burada gerçeklik ile doğruluk arasındaki farkı ortaya koymalıyız. Günlük yaşamda, gerçek ile doğru kavramlarının özensizce ve çoğu kez birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Örneğin; gazetede okuduğumuz bir haberin gerçek olmadığını ifade ederiz. Oysa burada, söz konusu haberin doğru olmadığını belirtmek isteriz. Bilgi kuramında, gerçek ile doğru kavramları birbirinden farklı anlamlar içerir, Bilgi kuramı açısından gerçek; söylenen şeyin, iddianın konusu olan şeydir ve dış dünyada, nesnel dünyada bulunur,(zamanda ve mekânda var olanların tümüdür. Buna göre gerçek; düşünceden, bilinçten bağımsız olarak, somut olarak var olanıdır. Gerçeklik, gerçek olan, var olan şeylerin tümüdür; belli bir zamanda yaşanmış, somut olarak karşılaşılmış şeylerdir. Başka bir deyişle, gerçeklik düşünülmüş, zihinde tasarlanmış şeylere karşıt olarak bilinçten bağımsız olarak var olanıdır. Gerçeklik varlığın bir özelliği, var oluş tarzıdır. Doğruluk ise bilginin, bilgi edinilen obje ile tam anlamıyla uyuşması durumudur. Başka türlü söylersek, doğruluk düşüncenin gerçekle uyuşması; yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması, verilmiş bir olguyla uyuşmasıdır. Öte yandan, doğruluk; akıl ilkelerine uygun düşünmeyi de ifade eden bir kavramdır. Buna göre doğruluk; düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmamasıdır. Örneğin; "Bütün insanlar ölümlüdür. / Sokrates bir insandır. / Sokrates de ölümlüdür," Bu bir tasımdır (kıyas, çıkarım). İlk iki önermeden son önerme akıl yoluyla çıkar. Böyle bir sonuç önermesi çıkarmadığım takdirde aklın çelişmezlik ilkesine ters düşmüş olurum. Yukarıdaki gibi deneyle doğrulanan hakikatlere olgu doğruları denir, son örnekteki hakikatler de mantık doğrularıdır. Bu önermelerin doğrulukları yalnızca akıl yürütme ve mantığa dayanır, her yerde her zaman geçerli olan doğrulardır.

Bilgi kuramının önemli kavramlarından biri de "temellendirme"dır. Bilim, olayları önermelerle açıklar ve her bilimsel önerme, içinde 'doğru olma' iddiasını taşır. Temellendirme, bir önermenin doğruluk iddiasının dayanağını göstermek, ortaya koymak demektir. Bir düşünce, yargı, önerme; fizik, kimya, biyoloji gibi deneysel bilimlerin alanında gözlem ve deney ile doğrulanır. Matematik, mantık gibi formel bilimlerin ve felsefe alanında ise bilgiler temellendirme yoluyla gerekçelendirilir ve doğrulanır, Felsefede, bilgilerin

deney ve gözlem yoluyla doğrulanması söz konusu olmadığından, gerekçe ve dayanak gösterilerek temellendirme yapılır. Bu nedenle, deneysel bilimler doğrulama, formel bilimler ve felsefe ise temellendirme yoluna başvurur, Bilgi kuramı açısından temellendirme büyük önem taşır, Çünkü, bilgilerimizin tümü özenli ve düzenli araştırmalarla kazanılmış bilgiler değildir. Oysa, bilgi kuramında ele alınan ve bir içeriği bulunan varlığın bilgisi haklı kılınmış, temellendirilmiş bilgi olmalıdır. Bu nedenle, düzenli araştırmalarla kazanılan, geçerli ölçütlerin sonucu olarak ortaya konan, yani mantık ilkelerine uygun biçimde temellendirilen bilgi, filozofa göre doğru bilgi haline gelir.

Doğruluğun, deneyle kontrol edilme, aklın özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı ilkelerine uygunluk gibi ölçütlerinin dışında daha başka ölçütlerinin olduğunu savunan anlayışlar da vardır. Örneğin; bir anlayışa göre, doğruluğun ölçütü, insana sağlanan faydadır. Bize fayda sağlayan şeyler doğrudur. Bir başka anlayışa göre de, doğru bilginin ölçütü, onun sezgi ile kavranmış olmasıdır. Bu anlayışa göre, bize doğru bilgiyi, hakikati yalnız sezgi sağlayabilir. Ayrıca, düşünce tarihinde olguyu, duyuyu, fenomeni doğru bilginin ölçütü olarak kabul eden akımlar vardır.

Bilgi kuramının temel problemi

Bilgi kuramı ile ilgili temel sorular; doğru bilginin imkânı, bilginin değeri ya da doğruluğu, bilginin sınırları ve bilginin kaynağı gibi konulara yöneliktir. Bunlar, "Doğru bilgi mümkün müdür?", "Bilginin değeri nedir?", "Doğru bilginin ölçütü nedir?", "İnsan bilgisinin sınırları var mıdır?" gibi sorularla ifade edilir. Her bilginin amacı, gerçeğin doğru bilgisi olmaktır. Ama bu mümkün müdür? Bilgimiz gerçeği ifade edebilir mi? Bu soru bilgi kuramında iki karşıt anlayışla cevaplanır. Biri, bilgimizin gerçeği ifade edebileceğini savunur, öbürü de ifade edemeyeceğini. Birincisi, kendi içinde farklı anlayışları içeren dogmatizmdir, öbürü de yine kendi içinde farklı görüşleri içeren septisizmdir (şüphecilik). Bu her iki sorun, bilgi kuramının daha ilk çağlardan beri tartıştığı iki epistemolojik temel sorundur.

Bilgi kuramının bir başka sorun alanı da bilginin kaynağı ile ilgilidir. Bilgimizin kaynağı nedir? sorusuna da yine iki karşıt anlayışın cevap verdiğini görürüz. Birinci anlayış, bilgimizin kaynağının akıl (ratio), öbürü de deney (empiria) olduğunu söyler. Buradan rasyonalizm ve empirizm doğar. Bir de bu iki görüşü birleştirerek çözüm getirmek isteyen bir görüş vardır. Buna göre, bilgimiz hem deneyden hem de akıldan doğmaktadır. Buna da kritisizm denir.

Doğru Bilginin İmkânı

Bilgi kuramı, felsefenin bir alt disiplini olarak, Yeni Çağ'ın başlarında Modern felsefe ile ortaya çıkmıştır. Bilgi, yüzyıllarca bir felsefe problemi olarak araştırma konusu yapılmamıştır. Düşünürler, daha çok duyulara dayanarak, yöntemsiz ve sistemsiz bir biçimde varlığın bilgisini elde etmeye yönelmişlerdir.

Bilgi konusuna olan bu ilgisizlik, bilgiye kayıtsız kalma tutumu naiv empirizm olarak adlandırılmıştır. Naiv empirizm ifadesi, eski Yunan'da doğa filozoflarının ve Sofistlerin

bilgi karşısında çocuksu ya da ilgisiz (naiv) tutumlarını belirtmek ve onların bu kayıtsızlığını eleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Naiv empirizm, dış dünyanın bilgisini, duyularımızın bize gösterdiği gibi hiç sorgulamadan kabul etmektir, örneğin suya batırılan çubuk kırılmış gibi görünür. Oysa, çubuğun kırık olmadığını biliriz. Bu nedenle, gözümüzün, yani görme duyumuzun bizi yanılttığını kabul ederiz. Bir naiv empirist, suyun içindeki çubuğun gerçekten kırık olduğunu düşünebilir. Felsefi tutum ise duyularımızın yanıltıcı olabileceğini düşünmemizi gerektirir. Bu ise akla dayalı, düşünme ilkelerine uygun bilgi ile mümkün olur. Duyu bilgisi-akıl bilgisi ayırımı ilk kez eski Yunan düşünürleri tarafından yapılmıştır. Böyle bir ayırım yapılmadan, bilgi karşısında felsefi bir tutum takınılamaz. Yöntemsiz ve sistemsiz deneycilik anlamına gelen naiv empirizm görüşüne göre, deneyden kazanılan bilgilerin doğruluğu kısmen kabul edilir. Fakat, yöntemli ve sistemli olmayan bu bilgilerin doğruluğu sorgulanamaz.

Felsefede, doğru bilginin imkânı ve imkânsızlığı problemi, felsefi düşünüşün ortaya çıkışından itibaren, İlkçağ düşünürleri tarafından ele alınmıştır. Fakat bu konunun bir felsefe problemi olarak gündeme gelmesi ve tartışılması, Yeniçağ'ın başlarında, gerçek anlamıyla bilgi kuramının oluşmasıyla gerçekleşebilmiştir. Doğru bilgi mümkün müdür? sorusuna, biri olumlu biri olumsuz olmak üzere iki cevap verilmiştir: Biri, doğru bilginin mümkün olmadığını öne süren septisizm (şüphecilik), diğeri de doğru bilginin mümkün olduğunu savunan görüştür. Bilginin nesnesine uygun ve doğru olabileceğini savunan dogmatizm temeli üzerinde rasyonalizm, empirizm, kriticizm, analitik felsefe, pozitivizm, entüisyonizm (sezgicilik), pragmatizm ve fenomenoloji gibi anlayışlar gelişmiştir.

Doğru Bilginin imkansızlığı

Doğru bilginin mümkün olmadığını savunan görüş septisizmdir. Septisizmin bunu savunurken dayandığı temel, deneysel (empirik) bilginin bilgi olarak verdiği güvensizliktir. Duyularımızın bize sağladığı bilgi karmaşıktır, aldatıcıdır, değişkendir. Oysa, doğru bilginin mutlak, açık seçik ve genel geçer bir bilgi olması gerekir.

Felsefe tarihinde septisizmin kurucusu İlkçağ Yunan düşünürü Pyrrhon (yaklaşık 365-275)'dur. Ancak, septisizmi önceleyen başka görüşler de vardır. Septisizmin ilk belirtileri sayılan bu görüşler, Sokrates (469-399) öncesinde Elea Okulu filozofları ve Demokritos tarafından ortaya konulmuştur. Elea'lı Filozoflardan Parmenides'in ve Zenon'un düşüncelerinde, septisizmin ilk belirtileri görülür. Parmenides (540-450), gerçeğin bilgisine duyularla ve deneyle ulaşılamayacağını savunur. Ona göre, gerçek olan birdir; değişme, çokluk ve çeşitlilik ise bir görünüştür. Bu görünüş, duyularımızın bizi yanıltmasından kaynaklanır. Bu nedenle gerçeğin bilgisine sadece düşünme yoluyla, yani akıl ile ulaşılabilir. Parmenides'in öğrencisi Elea'lı Zenon (490-430) ise evrende nesnelere çokluğuna ve hareketin gerçekliğine kuşkuyla bakmıştır. Zenon'a göre varlık vardır. Bu varlık değişmez maddedir. Ancak, hareket yoktur, imkânsızdır, bir görünüşten ibarettir. Zenon, bu görüşlerini bazı kanıtlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin; "uçan ok" kanıtında, okun aslında durmakta olduğunu savunur. Ona göre zamanın herhangi bir anında, mekânın bir noktasını işgal etmek bir durma halidir, Bu nedenle uçan okun hareketi bir görünüşten ibarettir, aslında ok durmaktadır. Düşünceleriyle septisizmi önceleyen önemli filozoflardan biri de Demokritos (460-360)'tur. Ona göre, duyulara

görünen şeyler, yani dış dünyadaki somut varlıklar, gerçekte var değildir.-Gerçekten var olanlar yalnızca atomlardır. Renksiz, kokusuz olan atomlar duyuyla algılanamaz. Bilginin kaynağında duyu vardır, fakat her insanın duyumu farklı olduğundan; objektif, genel geçer ve doğru bilgi söz konusu olamaz,

Aynı dönemde yaşamış doğa filozoflarının aynı konuda farklı sonuçlara ulaşmaları şüpheciliğin gelişiminde etkili olmuştur. Örneğin, evrenin ilk ana maddesi Thales (625-545)'e göre sudur, Anaksimenes (585-525)'e göre ise havadır. Öte yandan, Herakleitos (540-480), evrende bir değişme olduğunu, Parmenides ise evrende değişme olmadığını savunur.

Filozofların, aynı konularda farklı, hatta birbirleriyle çelişik sonuçlara ulaşmaları varlık hakkında doğru bilgi elde edilemeyeceği görüşünün, yani septik düşünüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, septisizmi önceleyen bu görüşleri, septisizmi savunan görüşlerden ayırt etmek gerekir. Bu nedenle, düşünce tarihinde ilk şüpheciler, Sofist olarak adlandırılan filozoflardır. Ancak, bu filozofların görüşleri de sistemli bir şüpheciliği yansıtmaz. Bu görüşler, daha sonra İlk Çağ Septisizmi olarak adlandırılan, sistemli ve araştırmaya dayanan şüpheci bir düşünce akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sofistler'in eski Yunan'da ortaya çıkışı, M.Ö. 5. yüzyıla rastlar. Beşinci yüzyıl, Yunan tarihi için önemli bir çağdır. Çünkü, Yunanistan adı geçen yüzyılda İran tehlikesinden kurtulmuş ve bu da Yunanistan'da ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda büyük ilerlemeler ve hamleler doğurmuştur. Bunun sonucu olarak Atina zenginleşmiş, sosyal şartlar yükselmiş ve politik alanda da demokrasi kurulmuştur. Böyle bir demokratik toplumda yükselebilmek, şeref ve yüksek mevki edinebilmek için, şimdi insanın bilgiye sahip olması ve güzel konuşması gerekiyordu. Politika ile uğraşmak isteyen zengin çocukları, bilgi alanında ve rakipleriyle yapacakları politik tartışmalarda başarılı olabilmek için kendilerini hitabet alanında yetiştirecek, eğitecek öğretmenlere ihtiyaç duydular. İşte, Sofistler, bu ihtiyacı gidermek için ortaya çıkan, öğrencilerine para karşılığı ders veren öğretmenlerdi, Sofistler, gezgin öğretmenler olarak kentten kente dolaşırken, her yörede ayrı değerlerin ve hakikatlerin geçerli olduğunu görmüşler, buna göre de genel geçer değer ve hakikatlerin olamayacağı görüşüne varmışlardır. Sofistlerin en ünlülerinden biri Protagoras (480-410)'tır. Ona göre "İnsan her şeyin ölçüsüdür, hem var olan hem de var olmayan her şeyin ölçüsüdür," o, bu sözünü doğrulukların kişilere göre değiştiğini ve değişmez bir doğruluğun bulunmadığını söylemek ister. Protagoras'a göre, bilgi duyu algısına dayanır. Algılar, içinde bulunulan koşullara göre değiştiği için, aynı kalan bir algı ve bu algıya dayanan genel geçer bir bilgi olamaz, böyle bir düşünüş ise, salt bir rölativizmdir (görecilik). Bir başka Sofist Gorgias (483-375) da şüpheciliğini şu sözlerle bildiriyordu: "Hiçbir şey var değildir. Var olsaydı bile bilinemezdi. Bilinseydi bile başkasına bildirilemezdi". Buna göre, doğru bilgi mümkün değildir. Görüldüğü gibi, Gorgias'ın şüphesi göreliliğin çok ötesine çıkıyor ve asıl şüpheciliğe doğru uzanıyor. Sofistlerde dağınık olarak bulunan şüphecilik, 'eski şüphecilik', 'akademi şüpheciliği' ve 'duyumcu şüphecilik' anlayışlarında bir sisteme kavuşur.

"Eski şüpheciliğin" temsilcisi Pyrrhon'dur. Ona göre, nesnelere ne olduğunu bilemeyiz. Her yargı ve her yargının çelişmesi için aynı güçte sebepler vardır. Bu nedenle, yapılması gereken şey, yargı vermektен kaçınmaktır.

Pyrron'un öğrencisi Timon (325-235) da, buna benzer bir yol izler. Mutluluğa erişmek isteyen, şu üç noktayı göz önünde bulundurmalıdır: 1. Nesnelere nasıldır; 2, Nesnelere karşısında nasıl tavır alırız; 3. Nesnelere karşısında alınan tavırdan nasıl bir (teorik ve pratik) sonuç doğar? Timon'a göre, nesnelere kesin olarak birbirlerinden ayırt edilemezler, onlar değişme içindedirler ve onlar hakkında yargı verilemez. Algı ve tasavvurumuz, nesnelere değişmesi karşısında ne doğru ne de yanlıştır. Bunun için, algı ve tasavvurumuza güvenemeyiz. Eğer böyle hareket edersek o zaman ilkin nesnelere hakkında yargı vermektan kaçınmaya, yani teorik bağılıktan kurtulmaya, sonra da ruhun sarsılmazlığına (mutluluğa) ulaşırız.

Pyrrhon ve Timon'un temsil ettiğı şüphecilığe Eski şüphecilik denir. Bunu Akademi şüpheciligi takip eder. Buna akademi şüpheciligi denmesinin nedeni, bu şüpheciligi temsil eden Arkesilaos (316-241) ve Karneades (214-129)'in, Platon'un kurduğı felsefe okulu olan Akademi'de etkili ve öncü olmalarından ileri gelir. Akademi şüpheciligine göre, hakikati bilebilecek ölçütten yoksunuz ve bunun için hakikati bilemeyiz.

Üçüncü şüpheci okul, Duyumcu (sansüalist) şüpheciliktir. Bu okul, iki yüzyıllık bir aradan sonra doğar. Temsilcileri, Ainesidemos (130-80) daha sonra Agrippa (M.S. 2. yüzyıl) ve Sextus Empirikostur (M.S. 2-3. yüzyıl). Septiklerin ortaya attıkları bütün kanıtları Sextus Empirikos bir kitap halinde toplamıştır. Bu kanıtlardan bazıları şunlardır: 1. Aynı şeyler, farklı insanlarda farklı etkiler yapar. 2. Her insan duyu bakımından farklı yaratılmıştır. 3. Algılar, içinde bulunduğumuz duruma göre değişirler. Duyusal izlenimler, onların ilk defa algılanıp algılanmadıklarına göre değişirler.

Yukarıda genel niteliklerini belirttiğimiz anlamda şüphecilik, artık tarihî bir felsefe, bilgi ve hakikat görüşüdür. Doğmuş olduğu çağda, dogmatik düşünceye karşı insan zihnini uyarmasıyla büyük hizmet etmiş bir düşünüş olarak görülmelidir. Bu uyarma, hiç şüphesiz, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan bilimsel şüphe için de hazırlayıcı olmuştur, Rönesans'tan sonra pozitif doğa bilimlerinin doğması ve gelişmesi, bu bilimsel şüpheyi, .metot şüphesini de beraberinde getirmiştir. Gerek Descartes'ta ve gerekse Hume'da bu şüphe felsefi temelini bulur. Örneğin Descartes'a göre kuşku duymak amaç değil, bir araçtır, onda kuşku doğru ve kesin bilgiye ulaşmada bir araç konumundadır. Bu tür kuşkuculuğa yöntemsel kuşkuculuk adı verilir. Çünkü Descartes'a göre doğru ve kesin bilgiye ulaşmak olanaklıdır, Bu bilimsel şüphe, bilim adamlarının, araştıracının hakikati bulmasını, hatâyaya düşmemesini sağlar. Daha sonra da bilimsel yöntemin ayrılmaz bir parçası olur. Şöyle ki, bilim adamı araştırdığı olayları, tam, hatasız olarak açıklaymcaya kadar yaptığı her açıklama taslağından, hipotezden şüphe eder. Ama, deney bu açıklamayı doğruluyorsa, o zaman bu açıklama bir hakikat ve bir yasa halini alır. Hakikate ulaşır ulaşmaz, bilim adamı hemen şüpheyi terk eder. Yöntemsel kuşkuculukla birlikte dört çeşit kuşkuculuk tesbit edebiliriz:

1. Bir tavır olarak şüphecilik, felsefenin yapısında bulunan eleştirici tavır bir tür şüpheciliktir. Bu anlamda yani felsefi bakımdan sağlıklı bir tavır olarak şüphe felsefenin ruhunda vardır.
2. Bir yöntem olarak şüphecilik.
3. Deney-dışı bilgiye ilişkin şüphecilik. Buna en iyi örnek Hume'un nedensellik ilkesini eleştirisidir. Nedensellik ilkesi, her olayın bir nedeni olduğunu, evrendeki olayların birbirlerine sebep-sonuç ilişkisi ile bağı olduğunu düşünmemizin temelinde bulunan

ilke'dir. Hume bu ilkenin deneyden gelmediğini söyler, öyleyse sağlam bilgi değildir. Burada Hume'un tavrı şüpheli bir tavidir. Kant'ın metafizik önermelerden şüphesi de bu türden bir şüpheliliktir. Dördüncü türden şüphelilik aşırı şüpheliliktir, ki burada sözü edilmişti.

Bilginin imkanı

Felsefede, bilginin mümkün olduğunu savunanlar "dogmatik" olarak adlandırılır. İnsanın, sahip olduğu bilgi yetileri, yani akı, duyuları ve sezgileri ile gerçekliğin veya varlığın bilgisine ulaşmasının mümkün olduğunu savunan görüşlere ise "dogmatizm" denir. Bilgi felsefesinde dogmatizm, septisizmin (şüpheliliğin) tam karşıtı olan görüştür. Oysa, günlük dilde herhangi bir görüşe körü körüne inanan kişi "dogmatik" olarak nitelenir. Dogma inanılan şey, inanç ögesi demektir. Görüldüğü gibi felsefede dogmatizm kavramının anlamı, günlük dilde kullanılan anlamından farklıdır. Felsefede dogmatizm, bilgiye karşı belli bir tutumu ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır.

Doğru bilginin imkânını savunan dogmatik anlayış içinde farklı görüşlerle karşılaşırız. Örneğin; rasyonalizme göre bilginin kaynağı akıldır, empirizme göre deneydir, kritisizme göre akıl ve deneydir, entüsyonizme göre sezgidir, analitik felsefeye göre yine akıldır, pragmatizme göre deneydir, fenomenolojiye göre fenomenlerdir, hepsinin birleştiği ortak düşünce, doğru bilginin mümkün olduğudur. Doğru bilginin mümkün olduğu anlayışını mutlak olarak dile getirdikleri için, bu görüşlerin bu tavırları dogmatizm olarak adlandırılır.

Rasyonalizm

Rasyonalizm (akılcılık) anlayışına göre, bilgi akıldan doğar. Rasyonalizmin göz önünde bulundurduğu modele göre, bilgi, zorunlu, kesin ve genel geçer olmalıdır. Böyle bir bilgiyi bize yalnız aklımız sağlayabilir, Akılın ürettiği bilgiler alanına en iyi örnek olarak matematik ve mantık alanı gösterilebilir. Matematiğin sayılarını, aksiyomlarını, mantığın çıkarımla elde edilen önermelerini bize yalnız akıl sağlayabilir, Bu bilimlerin doğruluğu da, akıl özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin İmkânsızlığı yasalarına ve akıl yürütmelere dayanır. Duyularımız bize böyle bir bilgi sağlayabilir mi? Bu soruya olumlu yanıt verilemez, çünkü duyularımız bize zorunlu ve kesin olmayan bir bilgi sağlayabilir. Buna göre, aranan bu nitelikteki bir bilgiyi bize ancak aklımız, düşüncemiz sağlayabilir. Bunun için rasyonalist görüşün göz önünde bulundurduğu bilgi daima matematik ve mantığın ortaya koyduğu bilgi modelidir. Akılcı filozoflar deney öncesi bilginin imkanına inanırlar. Deneyden gelmeyen, deney öncesi olan bu bilgiye, felsefe alanında "apriori bilgi" denir. Akılcılığın bir uzantısı insan zihninde doğuştan bilgilerin bulunduğu inanmaktır. Bu görüşe bilgi teorisinde doğuştancılık (inneism) denir. En uygun örneği Platon'dur.

Bu düşünceleri ile, bu savları ile rasyonalist görüş, daha ilkçağ'da ortaya çıkmış ve bütün felsefe tarihi boyunca süregelmiştir. Şimdi bu rasyonalist süreci çeşitli filozoflara değinerek görmeye çalışalım. İlkçağ'da rastladığımız ilk sistemli rasyonalist düşünür Sokrates (469-399)'tir, Sokrates, kitap yazmamıştır, onun düşüncelerini ve felsefesini öğrencisi Platon bize aktarmaktadır. Sokrates'ten hemen sonra Platon'un kendisi en önde gelen filozoflardandır.

Yeniçağ rasyonalizminin kurucusu Descartes (1596-1650)'a göre bilgi modeli matematiktir. Bunun nedeni, matematiğin yönteminin analize dayanmasıdır. Analiz, matematiğin konusu olan sayıları son elemanlarına bölmek ve sonra bunları yeniden birleştirmektir. Bunun için, matematik bilgi açık seçik ve rasyonel bir bilgidir, Descartes, bu rasyonel bilginin matematiğin dışında nerede bulunabileceğini araştırır, bu araştırmayı yaparken de her şeyden şüphe etmekle işe başlar. "Nesnelerin varlığından, hatta Tanrı'nın varlığından ve her şeyden şüphe edebilirim, ama şüphe ettiğimden şüphe edemem. Şüphe etmek düşünmek demek olduğuna göre, düşünmek şüphe edemeyeceğim ilk apaçık bilgiyi, ilk temel hakikati ifade eder. Descartes buradan: "Düşünüyorum, o halde varım." (Cogito ergo sum) apaçık önermesini çıkarır. Bu rasyonel önerme, bütün bilgilerin kendisinden çıkarılabileceği bir temel hakikattir. Descartes, ruhta doğuştan fikirlerin (idea innatae) varlığını kabul eder. Doğuştan fikirler, Tanrı fikrinden başka, aritmetiğin sayıları, geometrinin figürleri, mantığın ve metafiziğin kavramlarıdır. Ancak, doğuştan fikirler açık ve seçiktirler. Buna göre de apaçık bilgiler, temelini ruhta doğuştan var olan düşüncelerde bulurlar. Böyle bir görüş, salt bir rasyonalizmdir.

Yeniçağ'da karşılaştığımız diğer bir rasyonalist filozof B. Spinoza (1632-1677)'dir. Spinoza, rasyonalizmi Descartes'ın yolunda sonuna kadar, tutarlı olarak savunur. Descartes gibi Spinoza da matematiği, özellikle de geometriyi bütün bilimlerin ideali, modeli olarak kabul eder. Yeniçağ'ın bir başka büyük, rasyonalist düşünürü Leibniz (1646-1716)'dir. O da çağının genel eğilimine uyarak yöntem ve bilgi sorunlarıyla uğraşmış, o da bir matematikçi olarak matematiğin yöntemini felsefeye uygulamak istemiştir. Öyle ki, Leibniz bunu, matematiğin dilini kullanan bir felsefe olarak düşünmüştür. Leibniz, bilgi sorununu, bilgiyi, doğruları ikiye ayırarak ele alır. 1. Olgu doğruları, yani duyu bilgisi: Bu bilgi, yetkin bir bilgi değildir, açık ve seçiklik bakımından duyu bilgisi de kendi içinde bir takım alt derecelere ayrılır. 2. Akıl doğruları, yani Rasyonel bilgi: Bu bilgi yetkin bir bilgidir. Matematiğin bilgisi böyle bir bilgidir. Sayılar, elemanların arasındaki, orantıları açık ve seçik olarak akılla kurduğumuz kavramlardır. Bu iki tür bilgiyi birbirinden ayıran ölçüt, Descartes'ın açık ve seçik kavramlarıdır. Zihnin çelişmezlik ilkesine dayanarak ürettiği birtakım temel hakikatler vardır. Bu hakikatlerin karşıtlarını düşünmek, zihni çelişkiye düşürür. Leibniz bu hakikatlere akıl hakikatleri (verites de raison) ya da ezeli ve ebedi hakikatler (verites eternelles) adını verir. Bunların yanında Leibniz bir hakikat türü daha kabul eder ve bu tür hakikatlere de olgu hakikatleri (verites de fait) adını verir. Olgu hakikatleri, deneyle ve gelenekle kazanılır. Bunlar, akıl hakikatleri gibi, çelişmezlik ilkesine dayanmazlar, bunlar tesadüfidirler ve mümkündürler. Bu nedenle bu hakikatlerin karşıtlarını düşünmek zihni çelişmeye düşürmez, Platon ile başlayan rasyonalist hareket, Hegel (1770-1831) felsefesinde tepe noktasına ulaşır. Hegel felsefesinin çıkış noktası, idedir, kavramdır. İde (tin, mutlak zihin), gelişen bir özdür. İde, Hegel felsefesinde Geist (Gayst) terimi ile ifade edilir. Bütün varlık dünyası idenin gelişme süreci içinde ideden meydana gelir. Bu gelişme süreci, tez, antitez ve sentez biçiminde, üç adımdan oluşur ve buna diyalektik adı verilir. Hegel'e göre, diyalektik, varlığı meydana getiren yasadır. Düşünce ile varlık arasında bir özdeşlik bulunduğu için, diyalektik aynı zamanda düşüncenin de yasadır.

Empiricism

Empirizm (deneycilik), eski Yunancada deney demek olan 'empeira' sözcüğünden gelir, Empirizm, doğru bilginin imkânını deney bilgisinde bulur. Rasyonalizmin, ilk örnekleri M.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen empirizm güçlü örneklerini ancak 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkaracaktır.

Yani empirizm ancak 17. ve 18. yüzyılda sistemli bir bilgi kuramı olur, Rasyonalizm, en mükemmel, açık ve seçik bilgiyi matematikte bulduğu için, matematiği bütün bilimler için örnek bilim olarak kabul eder. Deneye dayanan empiricism de, bir deney bilimi olan fiziği bilimler için bir örnek olarak alır.

J. Locke (1632-1704) empirizmin kurucusudur. Ona göre, zihinde doğuştan hiçbir düşünce ve ilke mevcut değildir. "İnsan zihni dünyaya boş bir levha (tabula rasa) olarak gelir." ve deneylerimiz zaman içinde bu boş levhayı doldurur. Locke, deney deyince algımızın iki kaynağını anlar: Biri doğrudan dış algıdır (sensation), öbürü de iç algıdır (reflektion). Bütün düşüncelerimiz ve tasavvurlarımız bu iki kaynaktan doğar. Bu tasavvurlara Locke, yalın tasavvurlar der. Zihin bunları üç etkinlikle işleyerek bileşik tasavvurları meydana getirir. Bu etkinlikler şöyledir: 1. Mekân, zaman, sayı ve sonsuzluk tasavvurları karşılaştırılır, 2. Yalın tasavvurlar arasında ilgiler kurulur. Örneğin nedensellik (sebeptonuç), özdeşlik ve başkalık, ahlâk tasavvurları böyledir. 3. Yalın tasavvurlar soyutlanır; örneğin; yeşil rengin tasavvurunu zihnimiz yapraktan, denizden soyutlayarak elde eder. Locke'a göre, en yalın düşüncelerden en soyut düşüncelere kadar, bütün bilgilerimiz deneyden doğmaktadır.

Kritisizm

Rasyonalizm (akılcılık), bilgiye akıl yoluyla ulaşılabileceğini, empirizm (deneycilik) ise bilgiye duyularla ulaşılabileceğini savunan görüşlerdir. 18. yüzyılda, özellikle İngiliz empirizminin ve Hume'un nedensellik ile ilgili eleştirileri sonucunda, insanın bilgi edinme kapasitesinden kuşku duyulmaya başlanmıştır. Bu nedenle, kritisizmin kurucusu Alman filozofu Immanuel Kant (1724-1804), hem rasyonalizmin hem de empirizmin bilgi anlayışını eleştirir. Kant, önce bilgiyi incelediği ve kritiğini yaptığı için, felsefesine de "kritik felsefe" ya da "kritisizm" adını verir. Buna göre kritisizm (eleştiricilik), "insan zihninin güçlerine ve insanın neyi bilip neyi bilemeyeceğine ilişkin bir araştırmadan meydana gelen felsefî akımdır. Kant, felsefede rasyonalist ve empirist anlayışların bir sentezini yapmıştır. Kritisizm, dogmatik ve septik düşünürlerin görüşlerini uzlaştırmaya çalışan bir görüştür.

Kant'a göre, "Bilgimiz deney ile başlar, ama deneyden doğmaz." Bilginin meydana gelebilmesi için deney kadar başka bir kaynağa da ihtiyaç vardır. Bu kaynak zihindir. Deney, bilginin ham maddesini sağlar. Bu ham maddenin bilgi haline gelebilmesi için biçime sokulması gerekir. Deney ve duyular insana biçimden (formdan) yoksun bir içerik sağlar. Bu içerik ilk biçimi algı formları olan zaman ve mekân içine girmekle elde eder. Zaman ve mekân, algının deneyden gelmeyen (a priori) formlarıdır. Algının zaman ve mekân formları içine giren duyusal içerik, bu defa zihnin yine deneyden gelmeyen (a priori) on iki kategorisi, on iki formu içine girer. Böyle bir işlem sonunda da bilgi

meydana gelir. Biz nesnelere, olayları, dünyayı olduğu gibi değil, bütün insanlarda ortak olan bu zihin formlarına, kategorilere göre biliriz. Biz dışımızdaki varlığı o varlığın olduğu şekliyle bilemeyiz. Kant bu çeşit varlığa “noumenon” der, kategorilere göre bildiğimize de “phenomenon” adını verir. Eğer insan zihni daha başka kategorilere sahip olsaydı, dünyayı bugün bildiğimizden başka türlü bilecektik. Biz nesnelere, fenomenleri (olayları) zihnimizin kategorilerine göre biliriz, ama, bu bilgimiz zorunludur, kesindir ve genel geçerdir.

Şu halde insan bilgisi, dogmatiklerin öne sürdüğü gibi mutlak değildir, ama şüphecilerin iddia ettikleri gibi de doğruluktan, kesinlikten yoksun değildir. Tersine biz nesnelere, olayları zihin kategorilerimize göre biliriz, ama bu bilgimiz kesindir, zorunludur ve genel geçerdir. Böyle bir bilgi görüşü, göreliliktir (relativizmdir). Ama, bu görelilik, Protagoras'ta olduğu gibi tek tek insana göre değil de insan türüne göre bir göreliliktir. Felsefeye dogmatik olarak başlayan Kant, özellikle Hume'un nedensellik ile ilgili eleştirilerinin etkisiyle dogmatizmden ayrılmış ve daha sonra dogmatizm ile septisizmi uzlaştırıcı bir görüşe, relativist bir görüşe, yani kritisizme varmıştır. Bu görüş içinde Kant'ın, özellikle yapmak istediği şey, doğa bilimlerinin sağladığı bilginin, bilgi teorisi yönünden kesinliğini, doğruluğunu, genel geçerliğini kanıtlamak ve göstermektir.

Sezgililik (Entüisyonizm)

Entüisyonizm (sezgililik), bilginin, sezgi yoluyla elde edilebileceğini savunan felsefi akımdır. Bilgi edinmede, sezgiyi akıldan üstün tutan bu anlayış, sezgiyi doğrudan ve aracısız bir bilme yolu olarak görür. Sezgici filozoflara göre, sezgi, duydudan ve akıldan farklı olarak insanda var olan özel bir bilgi yetisidir. Sezgici filozoflar arasında sezginin ne tür bir şey olduğu hakkında ortak bir görüş yoktur. Bu düşünürlere göre sezgi, insanda duyular ve akıldan farklı ve onlardan üstün, ve insanın bilmek istediği şeyi doğrudan doğruya ve aracısız bir kavrayışla akıl yürütme olmaksızın bilmesini mümkün kılan yetidir. Bu yeti ile bilinen şey apaçık bir biçimde, kesin bilgi ile ve konusuna uygun bir bilgi ile bilinir. İslam dünyasında Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Muhiddin ibn Arabi gibi düşünürler, modern çağdan bir örnek ise Bergson'dur, Entüisyonizmin (sezgililik) çağdaş felsefede temsilcisi Henri Bergson (1859- 1941)'dur. Bergson'a göre sezgi, zekânın karşıtıdır. Zekâ, statik, hareketsiz bir varlık olan maddeyi bilebilir, ama hayatı bilemez. Çünkü hayat, zaman içinde kavranabilir. Zaman, anların aritmetik bir toplamı değildir, bunun için de mekân gibi ölçülüp hesap edilemez. Zaman sürekli bir değişmedir, bir oluştur, bir süredir, bir bilinçtir. Mekân ve zaman karşıtlığı, aynı zamanda madde ve hayat karşıtlığını ifade eder, madde, hareketsiz bir varlıktır, onu zekâ araştırır ve buradan da doğa bilimleri doğar. Akıl yoluyla elde edilen bilgi, yani rasyonel bilgi maddenin gerçek özünü veremez. Bu bilgi, nesnelere kurulan doğrudan ve aracısız temasın sonucunda ulaşılan sezgisel bilginin yetkinliğinden yoksundur. Çünkü gerçekte var olan, hareketsiz madde değil, hayattır. Hayat ise, değişme, eylem ve yaratma demektir. Hayatın bu yaratma gücü, hayat atılımıdır (elan vital). Biyolojik bir temeli olan ve alet yapmaya yarayan zekâ bu yaratıcı hayatı kavrayamaz, onu yalnız entüisyon (sezgi) kavrayabilir. İslâm felsefesinde sezgici bir görüşü, Bergson'dan yüzyıllar önce sezgililiği önceleyen Gazâlî (1058- 1111)'nin felsefesinde görürüz. Gazâlî, felsefeye şüphe ile başlar. Bilginin amacının mutlak hakikate ulaşmak olmasına karşılık, bu hakikati bize ne duyularımız (çünkü duyularımız aldattıcıdır) ne de aklımız (akıl da yanıltıcıdır) kazandırılabilir, Mutlak bilgiye, hakikate

yalnız iman (inanç) ile ulaşabiliriz. İmanın kaynağı kalptir. Mutlak bilgi Tanrı'da var olduğuna göre, bu bilgiye insan yalnız kalp gözü ile ulaşabilir, Kalp gözü ile kavramak sezgi ile kavramak demektir.